

УДК 346.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.4>

ПРАВОВЕ ПОНЯТТЯ «ПІДПРИЄМСТВО» У СВІТЛІ ЗМІН У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Кикоть П.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри приватного права,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0003-1677-1937
e-mail: pavlo.kykot@kneu.edu.ua*

Кикоть П.В. Правове поняття «підприємство» у світлі змін у господарському законодавстві.

У статті розглядається питання про поняття підприємства як правової категорії. За традиційним підходом підприємство є суб'єктом господарювання, який має статус юридичної особи і може існувати в різних організаційно-правових формах. Водночас у чинному законодавстві України підприємство ототожнюється з єдиним майновим комплексом. Такий подвійний підхід потребує виправлення, адже один і той самий правовий термін не повинен вживатися у різних значеннях.

У процесі рекодифікації законодавства, над якою нині працюють правознавці, цей подвійний підхід має бути виправлено. Певні кроки зроблено з прийняттям у 2025 р. Закону України, який визначає особливості регулювання діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань на перехідний період. У цьому Законі термін «підприємство» застосовується виключно щодо державних, казенних та комунальних підприємств; а підприємство відокремлене від інших видів юридичних осіб, зокрема від господарських товариств. Закон передбачає перетворення в перехідний період всіх підприємств в організаційно-правову форму товариств (підприємницьких чи непідприємницьких). Отже законодавець передбачає відмову від поняття підприємства як суб'єкта господарювання та розглядає його виключно як майновий об'єкт – єдиний майновий комплекс.

Термін «підприємство» широко вживається в нормативно-правових актах, включаючи підзаконні, та в багатьох випадках в одному і тому самому документі він позначає і суб'єкта господарювання, і майно, залежно від контексту правової норми. Тому втілення зазначеної ідеї в законодавстві буде потребувати копіткої ревізії численних актів законодавства; буде необхідною і реорганізація інформаційних баз даних, передусім, Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України.

Водночас усталене значення терміну «підприємство» безумовно пов'язує його з юридичними особами, які здійснюють господарську діяльність. Виключення «підприємства-суб'єкта» з правової термінології потребує надзвичайних організаційних, інтелектуальних, фінансових зусиль, тому видається невиправданим. Для уникнення подвійного підходу у тлумаченні поняття підприємства доцільно залишати за ним статус суб'єкта господарювання, без ототожнення його з єдиним майновим комплексом.

Ключові слова: підприємство; суб'єкт господарювання; юридична особа; єдиний майновий комплекс; майно суб'єкта господарювання.

Kykot P.V. Legal concept of 'enterprise' in the light of changes in commercial legislation.

The article deals with the concept of enterprise as a legal category. According to the traditional approach, an enterprise is a business entity which has the status of a legal entity and may exist in various organisational and legal forms. At the same time, current Ukrainian legislation identifies an enterprise with a single property complex. This dual approach needs to be corrected, as the same legal term should not be used in different meanings.

This dual approach should be corrected in the process of legislative recodification, which is currently being worked on by legal scholars. Certain steps have been taken with the adoption in 2025 of the Law of Ukraine defining the specifics of regulating the activities of certain types of legal entities and their associations for the transitional period. In this Law, the term ‘enterprise’ is used exclusively for state-owned, treasury and municipal enterprises; and the enterprise is separated from other types of legal entities, in particular from business associations. The Law provides for the transitional transformation of all enterprises into the legal form of companies (entrepreneurial or non-entrepreneurial). Thus, the legislator provides for the abandonment of the concept of an enterprise as a business entity and considers it solely as a property object - a single property complex.

The term ‘enterprise’ is widely used in legal acts, including bylaws, and in many cases in the same document it refers to both a business entity and property, depending on the context of the legal provision. Therefore, the implementation of this idea in legislation will require a painstaking revision of numerous legislative acts; it will also require the reorganisation of information databases, primarily the Unified State Register of Enterprises and Organisations of Ukraine.

At the same time, the established meaning of the term ‘enterprise’ definitely connects it with legal entities engaged in economic activity. Excluding ‘enterprise-subject’ from the legal terminology would require extraordinary organisational, intellectual and financial efforts, and therefore seems unjustified. To avoid a double approach to the interpretation of the concept of enterprise, it is advisable to retain the status of a business entity, without identifying it with a single property complex.

Key words: enterprise; business entity; legal entity; single property complex; property of a business entity.

Постановка проблеми. Трагування юридичного поняття підприємства є надзвичайно актуальним, адже «підприємство» слугує основоположною одиницею і в приватному, і в публічному праві. Поняття і правовий статус підприємства визначає, як саме визнаються, регулюються та притягуються до відповідальності суб’єкти господарювання. Передусім важливе питання про правосуб’єктність та відповідальність, оскільки підприємство розглядається як окрема юридична особа. А це дозволяє йому володіти майном, укладати контракти, подавати позови та бути відповідачем у суді. Відокремлення статусу підприємства від власників (засновників, акціонерів) має вирішальне значення для визначення відповідальності і захисту особистих активів.

Держава використовує поняття підприємства для того, щоб застосовувати податкове законодавство та визначати зобов’язання, здійснювати моніторинг конкуренції, забезпечувати дотримання у виробничій сфері законодавства про охорону довкілля, антимонопольного законодавства, а також законів про працю та ін. У межах ЄС підприємство є статистичною одиницею, яка використовується в структурній статистиці бізнесу для аналізу економічних показників та прийняття політичних рішень.

Категорія підприємства допомагає регуляторам та судам зрозуміти економічну реальність, що стоїть за складними юридичними структурами, особливо у справах про неплатоспроможність або реструктуризацію. Чітке визначення поняття «підприємство» має важливе значення для міжнародної торгівлі та інвестицій, вирішення юрисдикційних спорів, гармонізації законодавства в різних юрисдикціях.

В українській правовій системі підприємство вважається загально-правовою категорією. Законодавчі визначення підприємства були закріплені в нормах Цивільного кодексу України [1] (ЦКУ) та Господарського кодексу України [2] (ГКУ), де це поняття тлумачилося по-різному. У ст. 191 ЦКУ йдеться про те, що підприємство є майном, а в ст. 62 ГКУ – що воно є суб’єктом господарювання. Логічно, щоб з уведенням в дію Закону України від 9 січня 2025 р. (Закон), на підставі якого з 28 серпня 2015 р. ГКУ втрачає свою чинність [3] ця розбіжність була виправлена і поняття підприємства набуло єдиного визначення. Проте у ст. 1 Закону підприємство визначено як юридична особа, що свідчить про те, що зазначене протиріччя поки що не усунуто, і на перехідний період підприємство залишається як об’єктом (майном), так і суб’єктом (учасником господарської діяльності).

Стан дослідженості проблеми. Питання поняття і правового статусу підприємства як суб’єкта господарювання, а також як єдиного майнового комплексу достатньо досліджені у працях сучасних вчених: В. Борисової, В. Кравчука, Є. Липницької, А. Олійника, І. Патерило, О. Туркота, Л. Цикалюк, О. Шишки, Ю. Юркевича та багатьох інших. Предметом дослідження цих дослідників були

питання про зміст поняття «підприємство», його склад як майнового об'єкта, правовий режим підприємства як об'єкта прав, правовий статус підприємства як суб'єкта господарювання та оподаткування тощо. Праці створювалися переважно до прийняття законодавцем рішення про скасування ГКУ. Тож постає потреба визначення поняття підприємства та його режиму чи статусу у світлі положень нового законодавства, що і є метою цієї праці, що і є **метою** нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Правовий термін «підприємство» однаково трактується і в українській [4], і в зарубіжній науці [5] та, як правило, пов'язується з суб'єктом правовідносин у сфері бізнесу, економічної діяльності. У юридичних документах він найчастіше описує певну організацію, яка займається комерційною діяльністю, незалежно від того, це дрібний стартап, чи крупна корпорація. Слово «підприємство» в умовах договору або юридичному тексті зазвичай означає, що йдеться про суб'єкт господарювання, який діє з метою отримання прибутку, що може включати будь-що, від сімейної пекарні до загальнонаціональної корпорації. Такий підхід відповідає господарсько-правовому визначенню підприємства, як це зроблено в ст. 62 ГКУ, де підприємство визнане самостійним суб'єктом господарювання, що може створюватися для здійснення підприємництва або для некомерційної господарської діяльності, має статус юридичної особи, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в банківських установах тощо.

Підхід, який притаманний цивільному праву, відображений у ст. 191 ЦКУ, де зазначено, що підприємство – це майно, єдиний майновий комплекс, до складу якого входять різні види майна, включаючи ділянки землі, будівлі, устаткування, сировину, інвентар, виготовлену продукцію, майнові права (права вимоги), борги, право на торговельну марку, інше позначення, інші права, якщо інше не встановлено договором або законом.

Такому подвійному підходу до визначення поняття «підприємство» знаходиться пояснення в літературі. Як зазначає В. Борисова, в різних видах правовідносин відповідно до різних обставин одна й та сама правова реальність, безумовно, може існувати в різних «іпостасях». Діяльність підприємства як суб'єкта, який має правоздатність, суб'єктивні права та обов'язки, несе відповідальність, та водночас його існування як об'єкта прав, тобто певних благ, щодо яких суб'єкти вступають у правовідносини, можливо пояснити тільки тим, що підприємство є економічною категорією. В економіці широко трактується поняття підприємства як виробника незалежно від типу виробничої організації. У праві ж економіка знаходить опосередковане вираження, тож економічному поняттю «підприємство» можуть відповідати різні правові форми. Як майновий об'єкт підприємство має складну і динамічну структуру, котра безперервно змінюється на основі господарської діяльності. Поєднання у підприємстві як єдиному майновому комплексі різноманітних об'єктів цивільних прав з різними режимами їх правового регулювання у сукупності зумовлюють особливості правового статусу підприємства та його особливе становище серед об'єктів цивільних прав [6, с. 13,15].

Законодавчий підхід, за якого для позначення двох неоднакових правових явищ використовується єдиний термін, на думку О. Шишки, є істотним недоліком, бо як наслідок виникають труднощі на теоретичному рівні та практичному рівнях. Тому цей автор пропонує залишити термін «підприємство» для позначення суб'єкта правовідносин, юридичної особи, а для підприємства як об'єкта використовувати термін «єдиний майновий комплекс підприємства» чи подібний термін, що відображав би суть даного явища. Таке уточнення сприятиме уникненню юридичних конфліктів та спрощенню правозастосовної практики [7, с. 151]. Ми цілком поділяємо думку зазначеного автора про те, що такий подвійний підхід має бути усунуто, на законодавчому рівні має бути прийняте рішення з остаточним визначенням підприємства як узагальненого поняття – суб'єкта господарювання, що має статус юридичної особи.

Логічно, щоб ця проблема була вирішена в процесі рекодифікації законодавства, яка триває нині. Певні очікування щодо цього пов'язуються з Законом України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період», що ухвалений Верховною Радою України 9 січня 2025 р. [3]. У ст. 1 цього Закону підприємство визначено як юридична особа. Проте йдеться виключно про тих юридичних осіб, які (на момент введення Закону в дію) зареєстровані в організаційно-правовій формі державного (комерційного, некомерційного, казенного) підприємства, комунального (комерційного, некомерційного, спільного) підприємства, приватного, дочірнього або іноземного підприємства, або підприємства об'єднання громадян (профспілки, релігійної організації) чи споживчої кооперації. Тоді як у ч. 3 ст. 2 Закону закріплене поняття господарських організацій, до яких віднесено – юридичні

особи, які створені відповідно до ЦКУ, підприємства, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані у встановленому порядку.

Тобто новий законодавчий підхід суттєво відрізняється від того, який закріплювався в ГКУ. Так у ст. 62 ГКУ термін «підприємство» використовується як узагальнюючий, яким називають всіх суб'єктів господарської діяльності; він об'єднує у єдину категорію юридичних осіб різних організаційно-правових форм. Новий підхід, утілений у Законі показує, що відтепер такий узагальнюючий термін відсутній, адже господарську діяльність здійснюють підприємства та інші юридичні особи (а також фізичні особи – суб'єкти підприємництва). Іншими юридичними особами є господарські товариства та виробничі кооперативи, їх об'єднання. Аналіз тексту Закону дає підстави для висновку, що господарські товариства та виробничі кооперативи більше не вважаються підприємствами, серед видів підприємств не існує підприємств корпоративного типу. У деяких статтях Закону прямо зазначається «підприємства та господарські товариства»; а до підприємств віднесено: державні, комунальні (ч. 1 ст. 1 Закону), приватні, дочірні, іноземні підприємства, а також підприємства об'єднання громадян (профспілок, релігійних організацій), споживчої кооперації (ст. 3 Закону).

Отже поняття підприємства як суб'єкта все одно існуватиме у правовій системі весь перехідний період; так само незмінною залишається норма цивільного законодавства, згідно з якою підприємство є єдиним майновим комплексом, а отже зберігатиметься подвійний підхід до його тлумачення як суб'єкта та об'єкта одночасно.

Загалом наміри законодавця чітко виражені в нормах Закону, які свідчать про те, що від поняття підприємства як суб'єкта законодавець планує відмовитися. Так, відповідно до ст. 14 Закону передбачається припинення підприємств: протягом 6 місяців з моменту введення в дію Закону засновники підприємства (за винятком державних некомерційних підприємств) чи уповноважений суб'єкт управління державною власністю мають прийняти рішення про припинення підприємства, якщо єдиним учасником (засновником) є держава. Винятки встановлено для підприємств, стосовно яких відкрито провадження у справі про банкрутство. Аналогічні дії мають бути вчинені щодо підприємства, єдиним засновником якого є територіальна громада. Всі такі підприємства припиняються шляхом перетворення або ліквідації; державні (комунальні) комерційні та казенні підприємства перетворюються в акціонерні товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, в яких 100% акцій (часток) належать державі (територіальній громаді), або в державне (комунальне) некомерційне товариство. Спільне комунальне підприємство має бути перетворене в акціонерне товариство або товариство з обмеженою відповідальністю, або в комунальне некомерційне товариство з обов'язковим збереженням пропорцій участі в цих товариствах територіальних громад.

Отже у перехідний період всі юридичні особи, які наразі є підприємствами, включаючи різноманітні державні, казенні та комунальні підприємства мають бути перетворені в товариства і діятимуть у формі господарських товариств, а по завершенню перехідного періоду статус підприємств втрачатимуть або внаслідок реорганізації, або внаслідок ліквідації. Результатом чого буде повна відмова від розуміння підприємства як суб'єкта господарювання, як суб'єкта права як такого. Тобто поняття «підприємство» буде використовуватися у правовому полі виключно у значенні єдиного майнового комплексу, сукупності майна, тобто об'єкта суб'єктивних прав і господарсько-го (цивільного) обороту.

Відповідно має бути проведена масштабна робота – ретельна ревізія всіх актів законодавства, що стосуються сфери діяльності суб'єктів господарювання, які нині вважаються підприємствами, та внесення до них відповідних змін. Адже в самому лише Податковому кодексі України [8] слово «підприємство» згадується майже сімсот разів; воно присутнє практично в усіх законодавчих актах, які прямо чи опосередковано регулюють економічну діяльність.

Слід зазначити, що перегляду мають піддаватися і норми самого ЦКУ, адже в ньому донині існують положення, в яких слово «підприємство» застосовується у значенні суб'єкта. Так, наприклад, у ст. 722 йдеться про передання речі «підприємству, організації транспорту, зв'язку або іншій особі»; у ст. 820 ЦКУ згадуються підприємство-орендодавець і підприємство-орендар; у ст. 913 – «організації, підприємства транспорту, що здійснюють мультимодальні перевезення» (здійснює дії саме суб'єкт) тощо.

Потребуватимуть внесення змін і підзаконні нормативно-правові акти, а також відповідні інформаційні бази. Насамперед, це стосуватиметься Єдиного державного реєстру підприємств і

організацій України, який відповідно до Положення про нього [9] містить у собі ідентифікаційні, класифікаційні, довідкові, реєстраційні та економічні дані щодо всіх юридичних осіб, що здійснюють господарювання, будь-якої форми власності, організаційно-правової форми, а також про їх відокремлені підрозділи, які діють на території держави, на про відокремлені підрозділи таких суб'єктів України, які знаходяться поза межами нашої держави.

Відтак постає й інша проблема – яким саме поняттям слід замінити «підприємство», адже на сьогодні цей термін охоплює конкретну категорію суб'єктів господарювання і є дуже зручним у практичному використанні.

За Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 р. [10] категорія «підприємство» охоплює всіх утворених відповідно до закону юридичних осіб, незалежно від форми власності та їхньої організаційно-правової форми, а також створені згідно з законами іноземних держав філії та представництва юридичних осіб, які зобов'язані вести бухгалтерський облік і подавати фінансову звітність. Термін поширюється й на операції з виконання бюджетів (державного та місцевих) і складання фінансової звітності про їх виконання відповідно до бюджетного законодавства. Тобто цим терміном охоплюються всі юридичні особи; цей закон застосовує термін «підприємство» винятково у значенні суб'єкта. Тож у цілях ведення бухгалтерського обліку, фінансової звітності та оподаткування узагальнюючим, замінюючим «підприємство» терміном може слугувати «юридична особа». Однак у загальному правовому значенні поняття юридичної особи є значно ширшим, аніж поняття підприємства.

Поряд із цим така «заміна» не завжди є прийнятною; при цьому в одних і тих самих законах підприємство згадується і як суб'єкт господарювання, і як майновий об'єкт. Зокрема, у Законі України «Про акціонерні товариства» від 27 липня 2022 р. [11] згадуються «підприємства, що становлять суспільний інтерес» та, зокрема, голова наглядової ради такого підприємства (ст. 74), отже мова йде про суб'єкта; водночас ідеться про підприємство як об'єкт приватизації, тобто майно (ст. 1). Тому робота, пов'язана з внесенням змін до законодавства з метою узгодження всіх існуючих норм із підходом, за яким підприємство є виключно об'єктом (майном), а не суб'єктом потребуватиме копіткої праці та в цілому титанічних зусиль, які вочевидь не є виправданими.

Доцільно враховувати і той факт, що в інших галузях науки (економіка, соціологія тощо) та в практичній діяльності термін «підприємство» вживається щодо суб'єкта економічної діяльності і його заміна на «юридичну особу» не відповідатиме змісту явища.

На нашу думку менш витратним рішенням є вживання терміну «єдиний майновий комплекс» без ототожнення його з «підприємством»; це вимагатиме тільки внесення змін до ст. 191 ЦКУ. А термін «підприємство» варто залишити як узагальнюючий стосовно всіх суб'єктів господарювання, за винятком фізичних осіб – підприємців. Тому ми погоджуємося з думкою вчених у тому, що ГКУ варто було зберегти та модернізувати, узгодити з іншими законодавчими актами адаптувати до сучасних умов і нових галузей господарських відносин [12, с. 387].

Висновки. Усталене значення терміну «підприємство» безумовно пов'язує його з юридичними особами, які здійснюють господарську діяльність. Такий підхід є традиційним як у правовій науці, так і в економічній теорії та інших галузях науки, він є усталеним у практичній діяльності. Виключення з правової термінології «підприємства» у значенні суб'єкта потребує надзвичайних зусиль – організаційних, фінансових, людських ресурсів тощо, тому не є виправданим. З метою узгодження юридичної термінології та уникнення подвійного підходу у тлумаченні поняття підприємства, доцільно залишати за ним статус суб'єкта господарювання, без ототожнення його з єдиним майновим комплексом як об'єктом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
3. Закон України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» від 9 січня 2025 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72707.

4. Прокоф'єва М.Ю. Правовий статус підприємства як суб'єкта господарювання. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції до Дня науки «Молодіжний науковий юридичний форум». 2019. С. 225–227.
5. Enterprise – Meaning in Law and Legal Documents, Examples and FAQs. What does «enterprise» mean in legal documents? LegalBrif AI. URL: <https://www.legalbriefai.com/legal-terms/enterprise>.
6. Борисова В.І. Підприємство в системі об'єктів цивільних прав. Актуальні проблеми приватного права: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. В.П. Маслова, Харків, 27 лют. 2015 р. Харків, 2015. С. 12–16.
7. Шишка О.Р. Підприємство як суб'єкт та об'єкт цивільних правовідносин у сфері венчурного інвестування: огляд теоретичних точок зору. *Вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2023. № 10. С. 148–152.
8. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про створення Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України» від 22 січня 1996 р. № 118. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-96-%D0%BF#Text>.
10. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.
11. Закон України «Про акціонерні товариства» від 27 липня 2022 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text>.
12. Сегал Є.А. Причини та наслідки скасування господарського кодексу в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2024. Вип. 83. Ч. 1. С. 385–390. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/59.pdf>.